

Hvad vi dog slås om. Sprogkamp(e) i Danmark i 350 år¹

Af Henrik Galberg Jacobsen

Fra den første ortografiske krig til majonæsekrigen og kommakrigen

Sprogstridigheder har der været mange af i den danske sproghistorie, og nogle af dem har været så voldsomme at de ligefrem har fået faglige betegnelser hvor de er blevet omtalt som *krige*. Det gælder først og fremmest DEN FØRSTE ORTOGRAFISKE KRIG (1663-1690) og DEN ANDEN ORTOGRAFISKE KRIG godt halvtreds år senere (1741-1743). I de to ortografiske krige skændtes man især om hovedprincipperne for ordenes retskrivning. Skulle man skrive, dvs. først og fremmest stave, som man talte? Og hvor lydret eller tæt på talesproget skulle man i givet fald lægge stavemåderne? Eller skulle man skrive som man, dvs. som de (ud)dannede og skrivevante, plejede at gøre? Det er den grundlæggende modsætning, og den vil jeg vende tilbage til flere gange i det følgende.

Også et par nyere sprogstridigheder har fået deres egne etablerede navne. Tættest på i dag ligger KOMMAKRIGEN (1993-2004), der groft sagt drejede sig om om man skulle sætte komma foran *at*, *som* og *der* eller ej. Se nærmere i Galberg Jacobsen (2005: 127-131) eller (2010: 241-245) om KOMMAKRIGEN, som jeg i øvrigt ikke kommer nærmere ind på her. En anden næsten nutidig sprogkrig er MAJONÆSEKRIGEN, der udspillede sig i sommeren 1985 for 30 år siden. Den drejede sig – lige så groft sagt – om om *mayonnaise* og en halv snes andre madord, jf. Hansen (1985), skulle staves på dansk eller på udenlandsk. Mindre spidsformuleret var spørgsmålet om de nævnte madord både skulle kunne staves på dansk og på udenlandsk:

*konjak/cognac, krem/creme, majonæse/mayonnaise, paj/pie,
remulade/remoulade, risalamande/ris à l'amande,*

*rostbøf/roastbeef, spagetti/spaghetti, vanilje/vanille,
wienersnitzel/wienerschnitzel, jogurt/yoghurt*

– eller om det fortsat kun skulle være de oprindelige udenlandske former (dem der står efter skråstregen) der var korrekte.

Mere generelt drejede MAJONÆSEKRIGEN sig om om der kun skulle være én korrekt form af de enkelte ord i *Retskrivningsordbogen*, eller om der godt kunne være mere end én korrekt form. Ordbogens redaktion, Dansk Sprognævn, var indstillet på i ret vidt omfang at indføre mange af de nye stavemåder og ordformer som valgfri former ved siden af de gamle former. Men det brød de retskrivningsansvarlige ministre, kulturminister Mimi Jakobsen og undervisningsminister Bertel Haarder sig ikke om, og Sprognævnet blev nødt til at droppe en del af de planlagte valgfriheder. Det gik bl.a. ud over former som *gymnasie*, *ministerie* mfl. som nævnet ellers ville have indført ved siden af *gymnasium*, *ministerium* mfl. Til gengæld holdt Sprognævnet fast ved bl.a. de ovenfor nævnte fordanskede madordsstavemåder og indførte *krem*, *majonæse*, *remulade*, *spagetti* mv. som nye sideformer i den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* i 1986. – Siden da er *gymnasie* mv. lukket ind i normvarmen til *gymnasium* mv., mens omvendt fx *majonæse* og *spagetti* er blevet forvist fra ordbogen; se nærmere i Galberg Jacobsen (2013: 273 f., 291 f.).

MAJONÆSEKRIGEN var altså også en krig om valgfrihed og dobbeltformer i retskrivningen, og den kunne med lige så god ret have fået navnet DOBBELTFORMSKRIGEN. Se nærmere om valgfrihed og dobbeltformer i Galberg Jacobsen (1999a), (1999b) og (2013: 292-296).

Både striden om kommaerne og om *majonæsen* omtales som nævnt som *krige*, men set i et større perspektiv er det rimeligere blot at regne dem for slag eller træfninger i nogle større og mere omfattende – og til dels uafsluttede – krige. For MAJONÆSEKRIGENS vedkommende er der i det perspektiv blot tale om en episode i DEN STORE KRIG OM STAVNINGEN AF FREMMEDORD², der har været i gang i flere hundrede år, og som enten er meget tæt på sin afslutning eller i praksis kan siges at være afsluttet; jf. Galberg Jacobsen (2013: 273-278). Og for KOMMAKRIGENS vedkommende, så er den blot den seneste episode i DEN STORE KRIG OM DE DANSKES KOMMAER, der har simret siden 1918, da vi

for første gang fik officielle regler for kommateringen i dansk og ved samme lejlighed fik indført de to konkurrerende kommasystemer *pausekomma* og *grammatisk komma*.

Og både den store krig om stavningen af fremmedord og den store krig om de danskes kommaer kan igen ses som delkrige i et endnu større krigskompleks – alle ortografiske kriges moder: den store krig mellem lydstavere og traditionsstavere, hvis grundlæggende positioner jeg allerede har tegnet op i indledningen til denne artikel. I det følgende ser jeg nærmere på tre sprogrkrige der i forskellig grad passer ind i den overordnede modsætning mellem reform og tradition, og som i øvrigt har det tilfælles at de efter langvarige stridigheder fandt deres officielle afslutning med den socialdemokratiske undervisningsminister Hartvig Frischs retskrivningsreform i 1948.

Den store antityske krig mod de store bogstaver

Det var afskaffelsen af de store begyndelsesbogstaver i substantiverne der var det absolutte hovednummer i retskrivningsreformen i 1948. Og det var oprindelig den eneste ændring som undervisningsministeren havde tænkt sig at hans retskrivningsreform skulle gå ud på. De store bogstaver havde været i skudlinjen siden i DEN FØRSTE ORTOGRAFISKE KRIG i 1600-tallet, og de havde derefter været under spredt og i perioder særdeles intensiv beskyldning i de følgende århundreder. Men det var altså først lykkedes at gøre det af med dem i 1948, tre år efter at den tyske besættelse af Danmark var ophørt, og på et tidspunkt hvor den antityske stemning i Danmark stadig var på et højdepunkt. Hvor antitysk stemningen var, i hvert fald i nogle kredse, kan illustreres af den bastant-satiriske fake-annonce ”Heim ins Reich!” i juristen og forfatteren Sven Clausens nordiskorienterede og antityske blad *Språgfronten*, der udkom 1944-1948 (det sidste år med titlen skrevet *Sprogfronten*), se næste side.

Krigen mod de store bogstaver var ikke specielt antitysk fra starten, men var blevet det i stigende grad fra midten af 1800-tallet som en sproglig udløber af den politiske skandinavisme, der som reaktion mod presset fra naboen i syd ønskede en nærmere tilslutning til de andre nordiske lande.

Fra slutningen af 1930'erne blev en sproglig nyskandinavisme først formuleret af Sven Clausen i hans veloplagte enkeltmandsfelttog, det nordiske

ANNONCE

Heim ins Reich!

Udfast det nordiske Nag! Forbered
Hjemvendelsen.

Den, som ønsker en politisk og kul-
turel Tilslutning til Tyskland bør fange
an med at bruge rigeligt med tyske Ord
og skrive med store Bogstaver.

Ufvis alle Tilnærmelser fra de saa-
kaldte „Brødrefolk“.

Foreningen „Das grosse Vaterland“

Forlang vore Lister over danske Germanis-
mer, som ikke findes i Norsk og Svensk.

Språkfronten, april 1946: 1.

målstræv, som han selv kaldte det efter norsk mønster og med det nordiske ord *stræv* (eller *stræb*) i stedet for det mere tyske *bestræbelse*. I sit nordiske målstræv agiterede Sven Clausen for sproglig tilnærmelse af dansk til norsk og (især) svensk og for tilbagetrængning af tyske ord og andre tyskheder i dansk som ikke også fandtes i svensk og norsk. Det gjaldt ikke mindst de store begyndelsesbogstaver i substantiverne, som aldrig havde været brugt i svensk, og som nordmændene havde skaffet sig af med allerede i 1885, godt 30 år før de i 1917 indførte det svenske bolle-å som valgfri mulighed ved siden af det danske *aa* (obligatorisk fra 1938).

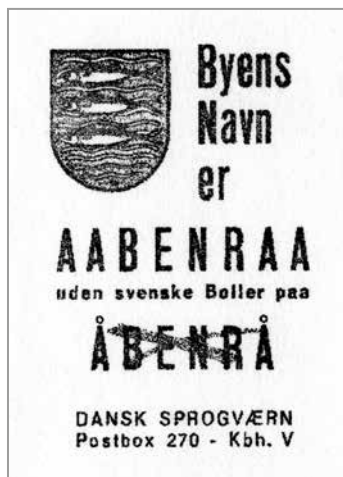
Fra begyndelsen af 1940'erne var den sproglige nyskandinavisme samlet i

Dansk Forening til Nordisk Sprogøgt, der med sine næsten 2000 medlemmer (1945) med lidt god vilje kunne karakteriseres som en folkebevægelse, og som ligeledes kæmpede ”for bevarelse og fremme af det danske sprogs nordiske karakter” (vedtægter 1941, cit. efter Galberg Jacobsen (1973: 77)), herunder for afskaffelse af de store begyndelsesbogstaver i substantiverne.

Den store nordiske krig om det lille svenske bolle-å

Også kampen for det svenske bolle-å som afløser for det danske dobbelt-*a* rakte langt bagud i historien, mere præcist lidt over 200 år til 1743, hvor den senere højt værdsatte grammatikker Jens Pedersen Høysgaard, der var pedel ved Københavns Universitet og klokker ved Trinitatis Kirke, foreslog et særligt *å*-tegn til erstatning for dobbeltbogstavet *aa*. Det kunne fx være et i bogstavelig forstand åbent *o*-tegn, dvs. et *o* hvor der var filet lidt af *o*-typen i øverste venstre hjørne så bogstavet blev åbnet på samme måde som lyden ”*aa* aabner munden mere end *o*” (1743; cit. efter Galberg Jacobsen (1973: 49)). Senere kom der et andet forslag om en ny særlig type for *å*-lyden, en ligatur bestående af to sammenstøbte *a*’er; jf. Galberg Jacobsen (2010: 361). Det var den løsning som fx Rasmus Rask foretrak før han i 1824 gik over til det svenske bolle-å.

Når bl.a. Rasmus Rask syntes at *å* skulle have sit eget tegn, var det fordi han mente at det var en uskik at skrive vokaler dobbelt, sådan som det på den tid var almindeligt ved fx *e* og *i* for at betegne at der var tale om lange vokaler (fx *heel*, *Viin*). Og når det især var en uskik at skrive *å*-lyden som to *a*’er, var det fordi man her ikke brugte dobbeltskrivningen til at betegne en lang *a*-lyd, men til at betegne en helt anden vokallyd end *a*-lyden, nemlig en *å*-lyd. Og når det specielt ville være fint at lade netop bolle-å afløse det gamle dobbelt-*a*, var det netop fordi det blev brugt af ”vore Naboer”, svenskerne, og altså ikke gav ”vort Sprog et unordisk eller nyt Udseende” (1826; cit. efter Galberg Jacobsen (1973: 49)). Det var det samme argument der mere end hundrede år senere blev brugt af Hartvig Frisch da han indførte bolle-å’et som officielt bogstav i det danske alfabet. Og det var det samme argument – altså stadig bolle-å’ets svenske herkomst – der blev brugt af bolle-å’ets fjende nr. 1, foreningen Dansk Sprogværn (stiftet 1955), til støtte for at man skulle afskaffe det udanske tegn *å* og genindføre det danske dobbelt-*a*, se næste side.

Mærkat fra foreningen Dansk Sprogværn, 1959.

Den lille pædagogiske krig mod ”de frygtelige trillinger”

Den tredje af de krige der blev bragt til en afslutning med retskrivningsreformen i 1948, havde drejet sig om stavningen af former af de tre modalverber *kunne*, *skulle* og *ville*. Den har jeg givet navnet DEN LILLE PÆDAGOGISKE KRIG MOD ”DE FRYGTelige TRILLINGER” (eller bare TRILLINGKRIGEN), men det er ikke mig der har fundet på betegnelsen ”de frygtelige trillinger”. Den stammer fra sproghistorikeren og højskolelæreren Marius Kristensen, der var centralt placeret i flere af de sproglige stridigheder i første halvdel af 1900-tallet, og som hørte til på den radikale eller offensive fløj.

Trillingkrigen har lige så gamle aner som krigen mod de store bogstaver, men den fik først selvstændig synlighed i begyndelsen af 1900-tallet. Den kan umiddelbart ses som en udløber af lydstavernes kamp mod de stumme bogstaver, her specielt kampen mod det stumme *d*, som jeg i øvrigt ikke kommer nærmere ind på her. Det frygtelige eller lumske ved trillingerne var imidlertid ikke så meget at man skulle huske nogle stumme *d*’er, men at man skulle holde rede på hvornår de tre ordformer – der altid blev udtalt uden *d* – skulle skrives med *d*, og hvornår de skulle skrives uden *d* men med dobbeltkonsonant i stedet. Reglen var sådan set enkel nok: De skulde skrives med *d* i præteritum og med dobbeltkonsonant i infinitiv, altså fx

Som barn *kunde* jeg kongerækken udenad.
Man bør *kunne* kongerækken udenad.

Men det var der mange, både skolebørn og voksne, der ikke kunne finde ud af, og de fik med 1948-reformen lov til at skrive på samme måde uanset om der var tale om præteritum eller infinitiv. Det var altså det pædagogiske hensyn der var udslagsgivende her. Og det var lidt af en sensation. Det pædagogiske argument er ganske vist et argument der ofte bruges i diskussioner om retskrivningsændringer – det blev også brugt i kampen mod de store bogstaver – men det er normalt blot et enkelt argument blandt andre. I TRILLINGKRIGEN fik det lov til næsten helt alene at få æren for en retskrivningsændring. Det pædagogiske hensyn havde ligeledes spillet en vigtig rolle i KRIGEN MOD VERBERNES FLERTALSFORMER (1888-1900), der blev afsluttet da det i december 1900 omsider blev tilladt at skrive verberne i singularis selvom subjektet var pluralis. Før den tid skulle man fx skrive ”Vi *kunne* Kongerækken udenad” når man mente (og sagde) ”Vi *kan* kongerækken udenad”, ligesom man skulle skrive ”Vi *rejse* hjem i morgen” selvom man sagde ”Vi *rejser* hjem i morgen”.

Et stort år – der kunne være blevet større

1948 var et af de helt store år i retskrivningshistorien. Og det kunne være blevet endnu større. Reformen skulle som nævnt kun have drejet sig om afskaffelsen af de store begyndelsesbogstaver, men blev efter udvalgsarbejdet i Folketinget udvidet til også at omfatte *bolle-å* og *kunne, skulle, ville*. Derudover var der forslag om at udvide reformen med indførelsen af de nordiske talord i dansk, fx *femti* og *femtitre* i stedet for de sædvanlige danske *halvtreds* og *treoghalvtreds*, hvad ministeren afviste med den begrundelse at der så ville være tale om en sprogreform og ikke blot om en retskrivningsreform.

Det argument havde han ikke kunnet bruge hvis nogen i stedet havde foreslået at den tyske grammatiske kommatering ved samme lejlighed blev udskiftet med pausekommaet, der i hovedsagen svarede til kommateringen i engelsk. Men desværre var der ikke nogen der benyttede lejligheden til at kaste sig over kommaerne og få afsluttet DEN STORE KRIG OM DE DANSKES KOMMAER, der som tidligere nævnt havde været i gang siden 1918. Med den

rette sammenkædning af kommaerne og de store bogstaver og med en betoning af deres fælles oprindelse i tysk havde det formentlig været en smal sag én gang for alle at få afskaffet de grammatiske kommaer og få indført pausekommaet som det officielle danske kommasystem. Tidspunktet kunne ikke være gunstigere, men lejligheden blev forpasset. Vi fik ikke det fornuftige kommasystem i dansk som ville have gjort det danske skriftsprog en smule smidigere og mere udtryksfuldt. Til gengæld fik vi så en lille rask KOMMAKRIG 50 år senere.

Retskrivningsfred i 1948 – og dog

Jeg har indtil nu omtalt retskrivningsreformen i 1948 som afslutningen på forskellige retskrivningskrige. Det er ikke helt korrekt, for det er meget få retskrivningskrige der i virkeligheden afsluttes bare fordi myndighederne på et givet tidspunkt træffer en beslutning om hvad der nu skal gælde som den korrekte officielle retskrivning. Tværtimod er det normalt sådan at den part der har tabt, fortsætter kampen, evt. med et lidt andet fokus end før. Og enkelte gange er det da også lykkedes at få ophævet eller tilbageført en ændring efter at den var indført. Det gjaldt fx stavemåden *sejsten* (som afløser af *sexten*), der var blevet indført i 1889, men som efter den kortvarige og forbitrede SEJSTENKRIG (1889-1892) blev forvist fra den officielle retskrivning og erstattet af den nuværende form *seksten*. Og det gjaldt som tidligere nævnt også *majonæse* (og *spagetti* og *jogurt* mfl.), der var blevet indført efter MAJONÆSEKRIGEN små 100 år senere, men som siden den seneste udgave af *Retskrivningsordbogen* i 2012 har været degraderet til gemene stavefejl.

Hertil kommer også at løsningen af ét problem ikke sjældent viser sig at føre til nye problemer med dertil hørende nye stridigheder.

Det var bl.a. tilfældet med bestemmelsen i 1948 om at *Aa* og *aa* for fremtiden skulle skrives *Å* og *å*. Den gjaldt nemlig ikke alene almindelige ord som fx *år*, *påanke* og *stå*, men også stednavne som *Grenå* og *Århus* (derimod ikke personnavne). Bogstavudskiftningen i sprogets almindelige ord gik relativt smertefrit. Der var ganske vist overgangsproblemer, bl.a. af teknisk-økonomisk art med at skaffe nye og holdbare *å*-typer til trykkerierne, men ingen alvorlig principiel modstand. Det var der til gengæld når det gjaldt brugen af *å* i stednavne. Her holdt en række byer og kom-

muner fast ved stavemåderne med *aa*, fx *Grenaa*, *Høje-Taastrup*, *Aabenraa* og *Aalborg*. Det var de i deres gode ret til eftersom retskrivningsreformen kun gjaldt retskrivningen i skolerne og i statstjenesten, hvorimod stavningen i de kommunale forvaltninger ikke var omfattet (ligesom også privatpersoner og private virksomheder kunne skrive som de ville). Men kommunerne kunne ikke hindre at statsinstitutioner som fx DSB, Postvæsenet og Vejdirektoratet – for slet ikke at tale om Stednavneudvalgets officielle retskrivningslister med de autoriserede stednavne – kun brugte de nye *å*-skrivemåder, og at Dansk Sprognævn og Stednavneudvalget regelmæssigt fastslog at det altid var fuldt korrekt at skrive danske stednavne med *å*. Det gav naturligvis anledning til protester fra de berørte kommuner, mest markant og vedholdende fra Ålborg, og kravene til statstjenestens og skolernes loyalitet overfor bolle-*å* blev efterhånden lempet. De kommuner der ønsker det, kan således i dag få optaget skrivemåder med *Aa/aa* i Stednavneudvalgets retskrivningslister (og derefter i Sprognævnets *Retskrivningsordbog*) som ligeværdige med *Å/å*-skrivemåderne.

Det var en kort version af den lange og trælse historie om FORTSÆTTELSESKRIGEN MELLEM BOLLE-Å OG DOBBELT-A, der har ført til at bl.a. *Ålborg* og *Aalborg* (og *ålborgenser* og *aalborgensisk* mv.) i dag står side om side i *Retskrivningsordbogen*. En længere og mere detaljeret gennemgang af begivenhederne, herunder også af ALFABETISERINGSKRIGEN (1948-1955) om hvor i alfabetet det nye bogstav *Å/å* skulle placeres, kan læses i Galberg Jacobsen (2010: 211-224); jf. også Hamburger (1996) og Jørgensen (1981) og (1998).

Ikke bare retskrivning

Indtil nu har de sprogkrige og andre sprogstridigheder jeg har talt om, været ortografiske. Og det er da nok også retskrivningen der hyppigst har lagt kamplads til når der skulle udkæmpes sprogkrige. Men det er langt fra ensbetydende med at den sproglige stridbarhed ikke også har udfoldet sig på andre områder af sproget, for det har den så absolut. Det giver jeg nogle eksempler på i de følgende korte afsnit om yderligere fire sprogkrige. Fælles for dem er at de – ligesom de allerede behandlede retskrivningskrige – mere eller mindre tydeligt kan ses som led i en overordnet kamp mellem på den ene side talesprog, dagligsprog, naturligt sprog og på den anden side skriftsprog,

ekspertsprog, kringlet sprog, ofte med det udtrykkelige sigte at nærme det skrevne sprog til det talte (eller i det mindste hindre at det skrevne sprog påvirker det talte sprog i uønsket retning).

Domænekrigen – Brug dansk!

DOMÆNEKRIGEN er krigen om hvilket sprog der skal bruges til hvilke domæner eller områder i det danske sprogsamfund. Den ytrer sig dels som en bestræbelse på at hindre at dansk afgiver domæner til andre sprog, dels som et forsøg på at tilbageerobre tidligere tabte domæner til dansk. Det er bestræbelser der er aktuelle både i begyndelsen og i slutningen af den periode jeg har beskæftiget mig med her. I starten af perioden var *latin* det dominerende videnskabsprog i Danmark – så dominerende at de første indlæg i kampen for at også dansk skulle kunne bruges som videnskabsprog, faktisk var skrevet på latin. Senere kom *tysk* og *fransk* til at spille dominerende roller indenfor bestemte domæner. Og i dag er fjendesproget *engelsk*, der i de seneste årtier har vundet terræn fra dansk indenfor områder som uddannelse, forskning og erhvervsliv. Jeg kommer ikke nærmere ind på dette spørgsmål her, men henviser til følgende arbejder på litteraturlisten: Davidsen-Nielsen (under udg.), Galberg Jacobsen (2004 og 2005: 17-18), Gjedde (under udg.) Jarvad (2001), Lund (2003, 2008, 2013), Zeeberg (under udg.) og Winge (under udg.).

Fremmedordskrigen – Brug danske ord!

Kampen mod fremmed påvirkning af dansk og for et renere dansk i det hele taget, den såkaldte sprogrensning eller purisme, har gamle rødder i Danmark. Jeg har allerede strejft bestræbelsen under omtalen af DEN STORE KRIG OM STAVNINGEN AF FREMMEDORD. Men ellers har purismen først og fremmest udfoldet sig indenfor ordforrådet som en krig mod fremmedordene som sådan, udkæmpet med puristernes foretrukne våben, de såkaldte afløsningsordlister eller afløsningsordbøger, der er udkommet i en lind strøm i de seneste 350 år.

Den første afløsningsordliste bliver trykt i præsten og sprogforskeren Peder Syvs *betenckninger om det Cimbriske sprog* fra 1663, hvor bl.a. *alliance* og *commandere* foreslås erstattet med *forbund* og *befale*, og en berømt liste

fra 1700-tallet er filosofen Frederik Christian Eilschouvs fra 1749 med forslag som *Auditorium* > *Høre-Saal*, *Criticus* > *Kunst-Dommere* og *Moralitas* > *Sædelighed*. En anden berømt eller snarere berygtet purist var personalhistorikeren Hannibal Peter Selmer. Han udsendte i 1861 et tobindsværk om fremmedord og ”andre ufuldkommenheder” i det danske sprog, der siden har været hovedleverandør af eksempler når purismen skulle latterliggøres, fx *apoteker* > *sundhedsholder*, *cølibat* > *ægteløsstand*, *diarré* > *rendeliv*, *kontrol* > *modtilsyn*.

Allerede Selmer udvidede angrebene fra at være rettet imod fremmedord fra de klassiske sprog og fransk til også at omfatte ”tyskagtigheder” som fx *gebis*, *geburtsdag*, *uomgængelig*, og derefter er det da også de oprindelig tyske ord som puristerne primært er ude efter. Det ses bl.a. tydeligt i de ordlister som i 1940'erne udsendes af Dansk Forening til Nordisk Sprogøgt, og som under løsenet ”Fra forvansket dansk til nordisk dansk”! (1948; cit. efter Galberg Jacobsen 1973: 90)) indeholder opfordringer til at bruge fx *finsmed* og *skjoldpadde* i stedet for *kleinsmed* og *skildpadde*, og *helse* ved siden af eller i stedet for *sundhed*.

I de seneste årtier er det så de engelske ord skytset har været rettet imod, bl.a. i programkronikken Davidsen-Nielsen & Herslund (1997/1999). Hertil kommer også det vistnok seneste skud på genren afløsningsordbog, Kirsten Rasks lille *Sprogrenserordbog – tal dansk!* (2000), der bl.a. foreslår følgende udskiftninger: *downloade* > *nedlaste*; *entertain* > *more*, *underholde*, *være vært for*; *escort* > *ud af huset-sex*; *ever* > *nogensinde*; *evident* > *indlysende*.

Kancellisprogskrigen – Brug klarsprog!

Kampen mod *kancellisproget* (også kaldt *kancellistilen* eller *skrankesproget*) – eller i den positive variant: kampen for *klarsprog* – kan kort karakteriseres som bestræbelsen på at erstatte et svært forståeligt, kringlet og talesprogsfjernt skriftsprog med et lettere forståeligt, enklere og mere dagligdags skriftsprog. Den har først og fremmest sigtet mod myndighedernes og den offentlige forvaltnings sprog i fx love, bekendtgørelser og breve til borgerne, hvor man bl.a. har fokuseret på at udskifte papirgloser som *dersom*, *omendskønt*, *skrivelse* og *erholde* med dagligsprogsord som *hvis*, *selvom*, *brev* og *få*. Og man har tilsvarende været på vagt overfor syntaktiske forvægtskonstruktio-

ner som fx *de i løbet af året afholdte udgifter* og søgt at erstatte dem med mere dagligdags formuleringer som *de udgifter der har været afholdt i løbet af året* (eller *de penge vi har betalt i løbet af året*). Derudover har kampen mod kancellisproget været koblet sammen med et krav om at den offentlige sprogbrug ikke alene skal være uden omsvøb og til at forstå, men at den også – uanset dens autoritative udspring – skal være holdt i en venlig, personlig og respektfuld tone.

Det er sådan, dvs. som en primært funktionelt eller demokratisk motiveret kommunikativ kampagne, KANCELLISPROGSKRIGEN har taget sig ud i de sidste ca. 50 år, siden den blev skudt rigtig i gang med Justitsministeriets *Vejledning om sproget i love og andre retsfor skrifter* (Vejledning 15.10.1969). Derved adskiller den sig fra de tidligste anslag mod kancellisproget, der ikke bare var rettet mod kringlet og svært sprog som sådan, men som i mindst lige så høj grad reagerede mod kancellisproget som et uønsket tysk fremmedelement i dansk, og som dermed var led i puristernes generelle kamp for et renere dansk. Det var fx tilfældet i den senere oberst Rolf Kalls felttog omkring 1900 mod unødvendige lange udtryk og knudrede vendinger i hærens skriftsprog (Kall (1899-1900); jf. Galberg Jacobsen (1974): 13-14, 42).

Se nærmere i Eyben (1967), Galberg Jacobsen (1980), Hamburger (1988), Hansen (1971), Jarvad & Mørch (2006), Kirchmeier-Andersen (2007) og Møller & Hansen (1981).

Udtalekrigen – Tal tydeligt/tal naturligt!

Den sidste sprogstrid jeg kommer ind på, er den kamp der i en årrække har været ført mod dårlig udtale. Det er med overlæg jeg bruger det upræcise ord *dårlig*. Der er nemlig ikke enighed blandt kombattanterne om hvad der er god, og hvad der er dårlig udtale. Det der er dårligt for den ene, er godt for den anden – og omvendt.

For nogle af kombattanterne er det den utydelige udtale eller mumleriet der er angrebspunktet. Det har fx været aktuelt i forbindelse med de første afsnit af DR's serie *Arvingerne* (sendt i januar 2014), der af mange seere blev kritiseret for at det ikke var til at forstå hvad der blev sagt. Her var det ikke lydstavernes gamle slagord, "Skriv som du taler", der blev ført i marken, men snarere det modsatte: "Tal som du skriver".

Jeg har ikke overblik over hvor langt tilbage kampen mod den utydelige udtale går, men den kendes i hvert fald fra begyndelsen af 1940'erne hvor Dansk Forening til Nordisk Sprogøgt som en del af sit program havde at "virke for en tydelig udtale av det danske sprog" (1941; cit. efter Galberg Jacobsen 1973: 77)). Jf. evt. også Arthur Arnholtz' "Oversigt over det talte modersmåls pleje i Danmark". Senest har Peder Skyum-Nielsen slået et slag for at få kureret "den udbredte snubbesyge eller **staveleskannibalisme**", der bl.a. viser sig ved at *a-me-ri-kan-ske* udtales /amKA;Nsgø/ og *bjerg-e-ta-pe* udtales /bjæwtab/ (2003: 10-11; jf. 2008: 342-343). Der er imidlertid den forskel på kampen mod den utydelige udtale i 1940'erne og i dag at hvor den i 1940'erne primært havde til formål at gøre dansk lettere at forstå for andre nordboer, først og fremmest for svenskerne, har den aktuelle kamp mod mumleriet til formål at hjælpe danskere til at forstå hvad andre danskere siger.

For andre af kombattanterne har det ikke været den utydelige eller afsnubbede udtale der var ankepunktet, men tværtimod det overtydelige bogstavrette talesprog med dets artikulation af alle stavelser. Arkitekten Poul Henningsen og før ham sprogforskeren Otto Jespersen (jf. Galberg Jacobsen 2011: 53 f., 59) kæmpede således for at undgå unaturlige udtaler som *bli-ver*, *ta-ger* og *ha-ve* i stedet for udtalerne i én stavelse og gik af den grund ind for at de også blev skrevet i én stavelse: *blir*, *tar*, *ha*. For dem var det vigtigere at beskytte talesproget mod skriftsproget end at beskytte talesproget mod talesproget selv.

Når derfor Poul Henningsen gik ind for mere lydret retskrivning af en del ord, så var det ikke for at gøre skriftsproget bedre – hvad der ellers er de fleste retskrivningsreformatorerers formål – men for at modvirke skriftsprogets skadelige indflydelse på talesproget. Eller som han selv har sagt det: "Den dag, folk udtaler Madsen med blødt d, går jeg i ledning for at få det stavet Massen!" (*Social-Demokraten* 14.8.1952; jf. Galberg Jacobsen 1973, 118).

FORFATTER

Henrik Galberg Jacobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
galberg@sdu.dk

NOTER

- 1 Redigeret version af min afskedsforelæsning, *Sprogstridens æbler*, 24. januar 2014 på Syddansk Universitet. Forelæsningsens mundtlige og alment formidlende præg er i et vist omfang bibeholdt.
- 2 I modsætning til de indtil nu nævnte etablerede navne er DEN STORE KRIG OM STAVNINGEN AF FREM-MEDORD ligesom de øvrige beskrivende navne der introduceres i det følgende, konstrueret af mig til brug for denne artikel uden nogen ambition om at de senere skal indgå i sproghistorien som kanoniserede betegnelser.

LITTERATUR

- Arnholtz, Arthur (1956-1957): Oversigt over det talte modersmåls pleje i Danmark. *Nordiske sprogproblemer* 1955, 64-69. – Med supplement i *Nordiske sprogproblemer* 1956, 68-71.
- DaSprhist.* = Hjorth, Ebba et al. (red., under udg.): *Dansk Sproghistorie*, bd. 1-6. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Davidson-Nielsen, Niels (2009): *Moders stemme, fars hammer. En debatbog om dansk sprogpolitik*. København: Dansklærerforeningens Forlag.
- Davidson-Nielsen, Niels (under udg.): *Engelsk i Danmark*. I: *DaSprhist*, bd. 5.
- Davidson-Nielsen, Niels & Herslund, Michael (1997/1999): Dansk han med sin tjener talte. I: *Politiken* 23.3.1997 (kronik). Optrykt i Davidson-Nielsen, Niels et al. (red.): *Engelsk eller ikke engelsk? That is the question. Engelsk indflydelse på dansk*. København: Gyldendal, 1999, 7-18.
- Eyben, W.E. von (1967): Kapitel VI: Juridisk stil og sprogbrug. I: *Juridisk Grundbog*, 2. udg. København: Juristforbundets Forlag, 497-535.
- Galberg Jacobsen, Henrik (1973): *Sprogøgt i Danmark i 1930'erne og 1940'erne*. København: Gyldendal.
- Galberg Jacobsen, Henrik (1974): *Dansk sprogrøgtslitteratur 1900-1955*. København: Gyldendal.
- Galberg Jacobsen, Henrik (1980): *Tillidsrepræsentanten og sproget*. København: Fagbevægelsens Interne Uddannelser/AOF's Forlag.
- Galberg Jacobsen, Henrik (1999a): Ud med dobbeltformerne? *Mål og Mæle*, 22. årg., nr. 1, 4-10.
- Galberg Jacobsen, Henrik (1999b): Valgfrihed på dansk – aktuelt og historisk. I: Omdal, Helge (red.): *Språkbrukeren – fri til å velge? Artikler om homogen og heterogen språknorm*. Kristiansand: Høgskolen i Agder, 111-121.
- Galberg Jacobsen, Henrik (2004): Imod en dansk sprogpolitik? *Synsvinkler*, nr. 30, 61-78.

- Galberg Jacobsen, Henrik (2005): *På sproglig grund. Dansk Sprognævn fra a til å 1955-2005*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Galberg Jacobsen, Henrik (2010): *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Galberg Jacobsen (2011): Ortografi og ord dannelse hos Otto Jespersen. *RASK*, nr. 33, 43-76.
- Galberg Jacobsen, Henrik (2013): 2012-retskrivningen – i historisk perspektiv. I: Borchmann, Simon et al. (red.): *Gode ord er bedre end guld. Festskrift til Henrik Jørgensen i anledning af 60-års dagen*. Århus: Aarhus Universitet, 273-298.
- Gjedde, Ulla (under udg.): Fransk i Danmark. I: *DaSprhist.*, bd. 5.
- Hamburger, Arne (1988): Officiel sprogbrug. I: Hansen, Erik & Jørn Lund (red.): *Sproget her og nu*. København: Gyldendal, 146-156.
- Hamburger, Arne (1996): Å på sin rette plads. Dramaet – fra februar 1948 til februar 1955 – om hvor det nye bogstavtegn å skulle stå i det danske alfabet. *Sprog i Norden* 1996, 116-125. Optrykt i Hansen, Erik & Jørn Lund (red.): *Det er korrekt. Dansk retskrivning 1948-98*. København: Hans Reitzel, 1998, 46-56.
- Hansen, Erik (1971): *Ping- og pampersprog*. København: Hans Reitzel.
- Hansen, Erik (1985): Tolv ord, der rystede Danmark. *Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri* (Letterstedtska), 420-425.
- Jarvad, Pia (2001): *Det danske sprogs status i 1990'erne med særligt henblik på domænetab*. København: Dansk Sprognævn.
- Jarvad, Pia & Ida Elisabeth Mørch (red., 2007): *Klart sprog er godt sprog. Rapport fra en nordisk konference om klarsprog*. Gilleleje 15.-17. november 2006. København: Dansk Sprognævn.
- Jørgensen, Bent (1981): 1948-reformens gennemslagskraft. *Mål og Mæle.*, 8. årg., nr. 2, 18-22.
- Jørgensen, Bent (1998): Stednavne og personnavne under retskrivningsreformen. I: Hansen, Erik & Jørn Lund (red.): *Det er korrekt. Dansk retskrivning 1948-98*. København: Hans Reitzel, 57-68.
- Kall, Rolf (1899-1900): Lidt Maalstræv [1-7]. *Militær Tidende* 1899, sp.196-199, 229-231, 259-261, 278-279, 350-352, 1900, sp. 13-15, 170-174.
- Kirchmeier-Andersen, Sabine (2007): Når hurraråbene har lagt sig. Hvordan understøtter man klarsprogsarbejdet i hverdagen? I: Jarvad & Mørch (2007), 113-128.
- Lund, Jørn (2003) = [Jørn Lund-Sprogudvalget 1] (2003): *Sprog på spil – et udspil til en dansk sprogpolitik*. København: Kulturministeriet.
- Lund, Jørn (2008) = [Jørn Lund-Sprogudvalget 2] (2008): *Sprog til tiden. Rapport fra Sprogudvalget*. København: Kulturministeriet.
- Lund, Jørn (2013): Sprogpolitik. I: Lund, Jørn: *Sket. Erindringsessays*, København: Gyldendal, 91-99.
- Møller, Bent & Erik Hansen (1981): – og uden omsvøb tak! Eller: *Hvordan man ved hjælp af lidt sund fornuft kan forbedre sine sprogvaner, når man skriver til sine medborgere*. København: Statens Informations-tjeneste.
- Rask, Kirsten (2000): *Sprogrenserordbog – tal dansk!* Odense: Forlaget Hestnes.
- Selmer, H.P. (1861): *Om de i det danske sprog forekommende fremmede ord, samt tyskagtigheder, andre ufuldkommenheder, sprog- og retskrivningsfejl*. København: Otto B. Wroblewsky.
- Skyum-Nielsen, Peder (2003/2008): *Vellyden*. København og Odense: DR Multimedie og Syddansk Universitetsforlag. Også trykt i Skyum-Nielsen, Peder: *Godt dansk*, 2008, 333-409.
- Vejledning 15.10.1969 = Vejledning [nr. 224, fra Justitsministeriet] om sproget i love og andre retsfor skrifter. *retsinformation.dk*. Optrykt i Hamburger (1988): 146-147.
- Winge, Vibeke (under udg.): Tysk og nederlandsk i Danmark. I: *DaSprhist.*, bd. 5.
- Zeeberg, Peter (under udg.): Latin i Danmark. I: *DaSprhist.*, bd. 5.